प्रारम्भ

राजकीय सत्ता र सार्वभौम सत्ताको स्रोत नेपाली जनता हुन । यो निर्विवाद छ । यो वर्तमान संविधानको सबैभन्दा बहुमूल्य उपलब्धि हो । इतिहासको विभिन्न चरणमा नेपाली जनताद्वारा गरिएको आन्दोलन, त्याग, बलिदान र संघर्षबाट प्राप्त उपलब्धिको रक्षा गर्नु, सुदृढीकरण गर्नु र समयानुकूल विकास गर्दै लैजानु वर्तमान पुस्ताको महत्वपूर्ण कार्यभार हो ।

नेपाल एक बहुजातिय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक पहिचान भएको मुलुक हो । यो विविधता मुलुकको अपार सम्पति हो, अजेय शक्ति हो । यही शक्तिपुंजले नै नेपालको सर्वभौमिकता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता रक्षा गर्न सक्छ । समस्त नेपाली जनताको एकताबाट मात्र हाम्रो शक्ति सुदृढ़ हुन सक्छ । तर आज पर्यन्त यस शक्तिपुंजको भरपूर उपयोग र प्रयोग हुन दिइएको छैन । देश सधै अधुरो प्रतिज्ञाको सिकार रह्यो ।

नेपालको संविधान-२०७२ को प्रस्तावना सर्वग्राह्य छ । यसले वर्तमान नेपाली समाजको यथार्थ र चुनौतिलाई प्रतिबिम्बित गरेको छ र देशमा बिध्यमान सबै प्रकारको विभेदको अन्त्य गर्दै समानतमा आधारित समाज तथा समाजवादको पूर्वाधार निर्माण गर्न यसले अठोट गरेको छ । तर यस विषयमा गम्भीरतापूर्वक न त राजनीतिक, न प्राज्ञिक पक्षबाट विचार बहस छलफल हुन सकेको छैन । संविधानको

प्रस्तावनाका मूल भावनालाई कतिपय धाराहरूले अनुशरण गर्न सकेका छैनन ।

यद्यपि संविधान सभाको मंचबाट संविधानको घोषणा गरिएको भएपनि संविधान जारी गर्ने तत्कालीन राजनीतिक शक्तिहरूमा संविधानप्रतिको स्वामित्व क्रमश: घटदो रहेको विभिन्न घटनाहरूले पुष्टि गरेका छन । संविधान निर्मताहरू वर्तमान राजनीतिक परिदृश्यमा छिन्नभिन्न भएका छन–सांगठनिक रूपले र बैचारिक तथा व्याख्याको दृष्टिकोणबाट पनि । फलतः संविधानले आत्मसात् गरेको शक्ति पृथक्किकरणको सिद्धान्त क्रमशः क्षय हुदैछ । संविधान यथार्थमा घाइते हुदैछ । व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र सर्वोच्च अदालत बीचको जटिल, सीमा उल्लंघन गर्ने, परस्पर अविश्वासलाई बढ़ावा दिदै तिक्त बन्दै छ । यो अशुभ संकेत हो ।

संविधान जारी हुँदाका बखतको राजनीतिक परिदृश्यलाई सुक्ष्म विश्लेषण गर्ने हो हो भने यही शक्ति बाँडफाँडको क्रियालाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी कतिपय अनिच्छुक परिवर्तनलाई तत्कालमा स्वीकार गर्ने प्रवृतिले प्रमुखता पायो । अतः संविधानलाई कतिपयले वाध्यतावस, कतिपयले आवश्यकता अनुसार र कतिपयले आंशिक रुपमा स्वीकार गरे । फलतः संविधान कतिपय कमजोरी र त्रुटि सहित जारी गरियो । जारी गर्ने शक्तिहरूको मनोविज्ञान आज परिवर्तित देखिन्छ र संविधानको कतिपय महत्वपूर्ण उपलब्धिप्रति उदासीनता

प्रकट गरि न्छ । जसले संविधानको स्वामित्वलाई थप चुनौतीपूर्ण बनाएको छ । संविधान कार्यान्वयन गर्नका लागि कतिपय परस्पर विरोधी प्रावधानलाई संबैधानिक रूपले सच्याउनु पर्दछ ।

संविधान सभा देशका विविध आन्दोलन लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका लागि माओवादी र संसदवादी दलहरूको सामाजिक न्याय र विभेद अन्त्यका लागि भएका मधेशी, आदिवासी-जनजाति, थारू, मुस्लिम, दलित, महिला, युवा-विद्यार्थी, किसान-मजदूर, पिछडावर्ग, वादी लगायतका आन्दोलनको समष्टिको प्रतिफल हो । केही भावनाले संविधानमा स्थान पाए । केही विकृत स्वरूपमा लेखियो र केहीलाई बहुमतको बलमा अस्वीकार गरियो । राज्यको पुनर्संरचना महत्वपूर्ण र सर्वाधिक बहस गरिएको विषय हो । फगत भौगोलिक पुनरसंरचना भयो, तर यथार्थमा राज्यको पुनरसंरचना हुन सकेन, जसको असर वर्तमान अवस्थामा स्पष्ट देखिन्छ । विरासतमा प्राप्त राज्य संयन्त्र हालसम्म कायम छ । यही नै परिवर्तनलाई सार्थक बनाउन तगारोको रूपमा उभिएको छ ।

वर्ग प्रतिनिधित्वको सवाल

देशका अधिकांश राजनीतिक दलहरू समाजका विविध वर्गलाई आफ्नो आधारभूत वर्गको रूपमा अंगालेको देखि न्छ । केही सर्वहाराको प्रतिनिधित्वको दावी गर्छन । कोही शहरिया मध्यम वर्गको प्रतिनिधि पात्रको रूपमा उपस्थित छन । बिडम्बना, आधुनिक नेपाली राज्य स्थापना भएदेखि देशको कुल जनसंख्याको ६५ प्रतिशत भन्दा बढ़ी

किसानको हकहितको प्रतिनिधित्व गरेको पाइदैन । किसानलाई इमानदार करदाता र भलादमी मतदाताको रूपमा दल र राज्यले लिएको छ । किसान भाग्यविधाता, अन्नदाता र इमानदार करदाता हुन । दशकौंदेखि भैरहेको कृषि माथिको लगानी कर्मकाण्डी छ । यथार्थमा त्यो किसान माथिको लगानी होइन । सबै उत्पादनकर्ताले आफ्नो उत्पादनको मूल्य स्वयम् निर्धारण गर्ने गर्छन, किसान बाहेक । किसानले कृषिमा श्रम तथा अन्य सम्पूर्ण लगानी आफैले गर्छन, तर आफ्नै उत्पादनको मूल्य किसानको नियंत्रण बाहिर छ । विचौलियाले मुल्य तोक्छन, मूल्य शृंखलामा सिर्जना हुने लाभको ठुलो हिस्सा अरूको हिस्सामा पर्छ, किसानलाई लागत उठाउंन पनि हम्मेहम्मे हुन्छ । जसले गर्दा किसान आफ्नो पेसा प्रति उदासीन हुदै छन र कृषि निर्वाहमुखी पेसा हुन गएको छ ।

कृषि उत्पादन वृद्धि नहुनुमा सिंचाई तथा मलबीउ को अभावको कारण बाहेक किसानले आफ्नो उत्पादनको मूल्य आफूले निर्धारण गर्न नपाउनु पनि हो । उचित मूल्य नपाउँदा किसानहरू उत्पादकत्व र उत्पादन वृद्धिमा लगानी गर्न सकेका छैनन् । फलस्वरूप अर्बौं रुपैयाँको खाद्य पदार्थको पैठारी भइरहेको छ ।

हामीले प्रस्ताव गरेको नयाँ दलले किसानको हक हितलाई मुख्य वर्गीय आधारको रूपमा स्वीकार गर्दै खास किसान र कृषि विशेषज्ञ सम्मिलित उच्च स्तरीय कृषि उपज मूल्य निर्धारण आयोग गठन गर्नेछ ।

आयोगको सिफारिसमा न्यूनतम समर्थन मूल्य निर्धारण गरिनेछ । सो मूल्य भन्दा बढीमा बजारमा उपज बिकेमा किसानले बजारमा विक्री गर्न स्वतन्त्र हुनेछन् । यदि बजार मूल्य कम भएमा किसानले समर्थन मूल्यमा सरकारलाई बेच्न सक्नेछन् र सरकारले खरिद गर्ने छ । यदि किसानले बजार मूल्य बढे पछि बजारमा बेच्न पाउने हक सुरक्षित राखी सरकारबाट समर्थन मूल्य बराबरको रकम लिएर उपजको सुरक्षित भण्डार गर्न चाहन्छन् भने त्यस्तो सुविधा पनि दिइने छ । किसानले बेच्ने बेलामा सरकारलाई समर्थन मुल्यको रकम फिर्ता गरेर आफ्नो उपज बजारलाई डेलिभरी गर्न पाउने छन् । यस्तो व्यवस्था संस्थागत गर्न हाम्रो दल संघर्षरत रहने प्रण गर्दछ ।

कृषि माथिको लगानीलाई क्रमश: किसानको उत्पादकत्व र आम्दानी वृद्धि गर्न केन्द्रित गर्नु पर्छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषिको योगदान २६ प्रतिशत रहेको अवस्थामा कृषि क्षेत्रको लागि कर्जा प्रवाह १० प्रतिशतमा सीमित रहनु र कतिपय गैर कृषि कार्यलाई समेत कृषिमै सुचिकृत गरी कर्जाको गणना गर्नाले राज्यको नकारात्मक रवैयालाई उद्घाटित गर्दछ र बैंकिंग प्रणालीले कृषिलाई उपेक्षित क्षेत्र मानेको पुनर्पुष्टि हुन्छ । यसमा आमूल सुधारको आवश्यकता छ । किसानलाई दिने अनुदान प्रणाली प्राभावहीन र भ्रष्टाचारयुक्त रहेकोले प्रत्यक्ष किसानको खातामा पुग्ने प्रणाली विकसित गर्नु पर्दछ ।

किसान कुनैपनि भातृ संगठनका लागि होइन । यी मातृशक्ति हुन भने मान्यतालाई स्विकार्दै यो दलले किसानलाई मूल वर्गको रूपमा पहिचान गरेको छ ।

राष्ट्रवाद / देशभक्ति

विगतदेखि नेपाली राजनीतिको केन्द्रबिन्दुकोरूपमा राष्ट्रवाद रहेको छ । देशभक्तिले खास चर्चा पाएन । राष्ट्रवादले अमुक विषय वा शक्तिलाई शत्रु मानी उत्पन्न हुने भावना हो । यो सिर्जनात्मकता भन्दा पनि भावुकता प्रधान हुने गर्दछ तर देशभक्ति त्याग, बलिदान माग गर्दछ र सकारात्मक उर्जा सहितको उत्तरदायित्व र जबाफदेहीपनको बोध गराउँछ । समान भूगोल, समान संस्कृति-परम्परा, समान अर्थप्रणाली र समान मनोविज्ञानमा आबद्ध जनतालाई राष्ट्रको परिभाषाको रूपमा लिने गरिन्छ । वामपन्थी वा पाश्चात्य दुबै शास्त्रको परिभाषा अनुसार - देशभक्ति र राष्ट्रवादको परीक्षण द्वितीय विश्व युद्धमा सोभियत रूस र हिटलरले नेतृत्व गरेको जर्मनीले गरेका थिए । जर्मनीले राष्ट्रवादको नाममा युद्ध लड्यो र युद्ध भन्दा पहिलेनै नाजीवादको नाममा आन्तरिक रूपमा यहुदी, कम्युनिस्ट, सोसलिस्ट, लोकतन्त्रवादीलाई क्रमशः दमन गर्दै जर्मन समाजलाई कमजोर गर्यो, जबकी सोभियत रूस देशभक्तिपूर्ण युद्धको रूपमा चुनौती स्वीकार गर्यो । वस्तुतः नेपाली राज्य, समाज , राजनीतिक दलले देशभक्तिपूर्ण भावनालाई निरन्तर विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

विभेद

नेपालको संविधानले देशमा विभेद रहेको तथ्यलाई स्विकार्दै यसको निराकरणका लागि समानुपातिक, समावेसी सिद्धान्त, आरक्षण लगायत विभिन्न उपायहरूको अवलम्बन गर्न संवैधानिक व्यवस्था गरेको छ । दुर्भाग्यवस यसको सही कार्यान्वयन गरिएको छैन । जसले गर्दा विविध असन्तुष्टी देखा परेका छन् । कतिपय स्थानमा संविधान नै अस्पष्ट भने कतिपय विषयमा आवश्यक कानुन निर्माण हुन सकेको छैन ।

विभेदले समाज, राज्य र देशलाई कमजोर बनाउँछ र राष्ट्रिय एकताको पवित्र लक्ष्यलाई जटिल बनाउँछ । मधेशको सवाल होस् वा आदिवासी, थारू, जनजाति, मुस्लिम, महिला, कर्णाली दुर्गममा दलितको सवाल होस्, जबसम्म यी समस्या देशको समस्या हो भनेर स्वीकार गरिँदैन । यो प्रकृयाथप पेचिलो र जटिल बन्दै जान्छ । विभेदको अन्त्य नै राष्ट्रिय एकताको आधारशिला हो ।

विभेदका विरुद्ध निर्माण भएका मधेश केन्द्रित दलहरूको वैचारिक धरातल कमजोर छ र यी दलहरू २ नम्बर प्रदेशमा मात्र सीमित भएका छन् । चुनावी तालमेल गर्ने, चुनावमा भाग लिने तर अन्य प्रदेशमा बहिष्कार गर्ने कलाविहीन नाटक गरी पटकपटक एकीकरण, विभाजन गर्दै गरेका हुनाले विभेद विरुद्धको आन्दोलन विकृत हुन पुगेको छ । र, प्रदेश नम्बर २ मा मधेशी समुदाय एक इकाईको रूपमा स्थापित भैसकेको मान्यता क्रमशः खण्डित हुँदै नेताहरूको कुत्सित प्रयास र

बढ़ावाले गर्दा जातिवादी भावाना बढ्दो छ । नयाँ विचारले यो चुनौतिको सामना गर्नुपर्ने छ ।

राष्ट्रिय दलहरूले विविध सामाजिक समूहले भोगेका विभेदको निराकरण तत्तत् सामाजिक समूहको दायित्व मानी उदासीन व्यवहार र कार्य गरेकाले स्थिति थप जटिल बन्दै छ । फलतः कुनै पनि दल समग्र नेपाली समाजको हित, आकांक्षा र भावनालाई प्रतिनिधित्व गर्न चुकेको वर्तमान अवस्थामा सबैको भावना आकांक्षा मुखरित र प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दलको आवश्यकतालाई परिपूर्ति गर्न यो नयाँ दलको निर्माण भएको हो ।

अदालत कि न्यायालय

नेपालको संविधानले अंगिकार गरेको न्यायप्रणालीमा अदालतलाई स्थान दिइएको छ । यस विषयमा दुई सिद्धान्त छन्–एउटा अदालत र अर्को न्यायलयको सिद्धान्त । अदालतले मुद्दाको एकथान फैसला मात्र दिए पुग्छ । न्यायालयले ढिलो भएपनि न्याय दिने गर्दछ । न्यायाधीशले न्यायलाई अधिनमा राख्न उद्धत हुन्छ भने न्यायमूर्ति समभावका साथ निष्पक्ष तटस्थ न्याय सम्पादन गर्दछ ।

यस सिद्धान्तलाई अंगिकार गर्दै देशको न्याय प्रणालीमा आमूल सुधारको आवश्यकता छ ।

संघियता

देश विविधतायुक्त रहेकाले बहुलताको सिद्धान्त अन्तर्गत संघियता स्थापित भएको हो । यथार्थमा नेपाली समाजको बनावट नै संघीय छ । संघियता विविधतालाई एक सूत्रमा बाध्ने महत्वपूर्ण औजार हो । यसले सद्भाव, समानता र प्रेमको भावलाई बढावा दिन्छ । भौगोलिक पुनर्संरचना भएको तर राज्यको यथार्थ पुनर्संरचना नभएकोले नै संघियाता माथि विभिन्न कोणबाट प्रहार गरिंदै छ । संघियताको शाश्वत मूल्य मान्यता र सिद्धान्तलाई इन्कार गरी विकृत संघियताको निर्माण गरेकोले तथा सदियौंदेखि एकात्मक निरङ्कुश शासन प्रणालीमा अभ्यस्त रहेकाले पनि एकल राज्यका पक्षधरहरूबाट संघियता माथिको प्रहारलाई तिनका पीडाका रूपमा बुझ्न सकिन्छ । फोहोर अनुहारमा छ भने ऐना पुछेर फोहोर जादैन । विकृत संघियताको संचालनले आलोचनालाई आमन्त्रण गर्छ नै, राज्यको बनावटको कारणले दिएको असमान प्रतिफलले संघियताको आवश्यकतालाई थप बल प्रदान गरेको छ । विविधताको सम्वोधन "मिलेर" गर्ने वा "निलेर" गर्ने महत्वपूर्ण प्रश्न हो । "मिलेर" गर्दा देश र समाज सबल हुन्छ र "निलेर" गर्दा कमजोर हुन्छ र विद्रोह उत्पन्न हुन सक्ने आधार निर्माण हुन्छ । तसर्थ मुलुकको विविधतालाई सम्बोधन गर्न सार्थक संघियताको कार्यान्वयन एक मात्र सही उपाय हो ।

धर्म र संस्कृति

राज्य प्रणालीको संचालन संविधानबाट हुन्छ । त्यसैले संविधानमा व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाको गठन, संचालन विधिको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । तर समाज र देशको संचालन संविधान ले मात्र होइन , परम्परा , रीतिरिवाज, संस्कृति, धर्म आदिको गहिरो प्रभावबाट हुने गर्दछ ।

नेपाली समाज मुख्यतः हिन्दू बाहुल्य समाज हो । हिन्दू धर्म मात्र होइन कि एउटा सभ्यता नै हो. र यो सनातन मान्यतालाई बोकेको छ । अन्य धर्म प्रति सहिष्णुता र सम्मान राख्दै मौलिक धर्म र संस्कृति, रीतिरिवाज , परम्पराको पालना नेपाली समाजको मूल विशेषता हो ।

निजामती प्रशासन

स्थायी सरकारको रूपमा रहेको निजामती प्रशासन गठन , वितरण र पुनर्संरचना संविधान जारी भएपछि हुनुपर्ने उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार आयोगको गठन गर्ने कार्य नभएकोले पनि विभिन्न तदर्थवादको शिकार भएको छ । हचुवा र मनोमानीपूर्ण समायोजनले पनि कर्मचारीहरूको मनोबललाई आघात पुर्याएको छ ।

निजामती प्रशासनको बनावट र वितरण पनि त्रुटिपूर्ण छ । प्रशासन समूहको बाहुल्यता रहेकोले प्राविधिक लगायतका अन्य समूहका

कर्मचारीको उपस्थिति आवश्यकता भन्दा न्यून छ । यसले विकास खर्चलाई प्रत्यक्ष प्रभाव परेको छ भने वृत्ति विकासको प्रश्न पनि जटिल भएको छ ।

त्रुटिपूर्ण र बलपूर्वक समायोजनले कर्मचारी प्रशासनलाई असुरक्षित मात्र बनाएको छैन । अपितु सेवाग्राहीको कार्यमा पनि नकारात्मक असर पुर्याएको छ ।

कथित राष्ट्रिय सहमतिका नाममा संवैधानिक निकायमा हुने गरेको दलीय, गुटगत भागबन्डाले ती निकायहरूलाई प्रभावकारी बनाउन सकेको छैन । तसर्थ संविधानको भावना र व्यवस्था अनुरूप समग्र निजामती प्रशासन र संवैधानिक निकायको नियुक्ति , पदस्थापनमा आमूल पुनर्संरचनाको आवश्यकता छ अन्यथा कुनै पनि सरकार लोकप्रिय हुन सक्दैन र जनतामा उचित सेवा पुग्न सक्दैन ।

भ्रष्टाचार, आर्थिक अनुशासन र सुशासन

सुशासनको अभावमा भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलाप निरन्तर बढ्दो छ । निर्णय र क्रियाकलापमा पारदर्शिताको अभावमा भ्रष्टाचार हुने जोखिम बढी हुन्छ । अँध्यारोमा फोहोर नदेखिए जस्तै अपारदर्शितामा यो फोहोर क्रियाकलापमा बढोत्तरी भएको पाइन्छ । यो कारणले जनताको विकासको रकम माथि खुलेआम डकैती हो भ्रष्टाचारजन्य कार्य, यसलाई नियन्त्रण गर्ने संवैधानिक निकायको नियुक्ति दलीय भागबन्डाको आधारमा हुने भएकोले सो निकायको प्रतिशोधात्मक कार्य

पनि उत्तिकै निन्दनीय छ । अख्तियारका एकजना प्रमुख जो माथि महाभियोग लगाइयो, तिनका क्रियाकलाप सर्वदा प्रतिशोधात्मक र अझै भ्रष्टाचारमा लिप्त रहेको तथ्य उजागर भएकोले सो संस्थाको मर्यादा समेतमा नकारात्मक प्रभाव पारेको सर्वविदित छ ।

नेपालको सन्दर्भमा संसदको सार्वजनिक लेखा समिति र महालेखा परीक्षकको विभाग र लेखा परीक्षण प्रतिवेदन आर्थिक अनुशासन कायम गराउन मा प्रभावकारी साबित भएको छ । जबाफदेहिता र उत्तरदायित्व पालना गराउनमा राज्यका अन्य अंगहरूको पनी प्रभावकारी भूमिका अपेक्षित छ ।

संविधानले यथार्थमा तीन तहको निर्वाचन प्रणालीको विश्लेषण गर्ने हो भने संघ र प्रदेशमा संसदीय निर्वाचन प्रणाली रहेको छ भने स्थानीय तहमा राष्ट्रपतीय निर्वाचन प्रणालीको अभ्यास पाइन्छ । जहा आम मतदाताद्वारा प्रत्यक्ष रूपले स्थानीय निकायको पदाधिकारीको निर्वाचन हुने गर्दछ । तीनै तहको लेखा परीक्षण महालेखा परीक्षकको विभागबाट सम्पन्न हुने संवैधानिक प्रावधान छ । संघ र प्रदेश तहमा मलेप प्रतिवेदनको छलफल र निश्कर्ष तथा निर्णय प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको सार्वजनिक लेखा समितिबाट हुने गर्दछ, तर स्थानीय तहको सन्दर्भमा शून्यताको अवस्था रहेकोले सो को लागि एउटा भरपर्दो प्रभावकारी संरचनाको अभाव छ । स्थानीय तहमा प्रादेशिक सार्वजनिक लेखा समितिको संयोजकत्वमा जिल्ला समन्वय प्रमुख र महालेखाले

तोकेको व्यक्ति सदस्य रहने गरी निर्माण गर्न उपयुक्त हुनेछ । सोको सचिवको काम जिल्ला समन्वय अधिकारीले गर्ने तथा जिल्ला समन्वय कार्यालय सचिवालयाको जिम्मेवारी बहन गर्ने छ ।

महालेखा परीक्षकको प्रतिवेदन अनुसार स्थानीय तहको बेरुजू र आर्थिक अनुशासनहिनता क्रमशः बढ्दो छ र गम्भीर प्रकृतिको छ । यसरि नै कायम रहने हो भने जनप्रतिनिधि प्रतिको विश्वास खण्डित हुने र अन्ततः प्रणाली माथि नै नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने स्थिति उत्पन्न हुन सक्दछ ।

नागरिकता

नागरिकताको विषयलाई सदैव विवादास्पद विषयको रूपमा चित्रित गर्ने कोशिश गरिएको छ । किस्ता किस्तामा यस विषयलाई समाधान गर्ने प्रयत्न भए पनि यो राज्यको दायित्व हो वा व्यक्तिको यसमा सधैँ द्विविधा देखिन्छ । यथार्थमा यो राज्यको मूल दायित्व हो कि नागरिकको पहिचान गरी नागरिकताको प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउने तर दुर्भाग्य, यस मनोविज्ञान अनुसार कार्य गरेको पाइएन ।

नेपालको संविधानको धारा १० को उपधारा (१) ले कुनै पनि नेपाली नागरिकलाई नागरिकता प्राप्त गर्ने हकबाट बन्चित गरिने छैन भनिएको छ । धारा ११ को उपधारा (३) ले जन्मको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गरेको नागरिकको सन्तानलाई वंशजको आधारमा र धारा ११ को उपधारा (५) ले नेपालको नागरिक आमाबाट

नेपालमा जन्म भई नेपालमा नै बसोबास गरेको सन्तानलाई संघीयकानुन बमोजिम वंशजको आधारमा नागरिकता दिने व्यवस्था भएपनि कानूनको अभावमा त्यसता व्यक्तिहरू संविधानले दिएको अधिकारबाट वञ्चित भई दुष्कर जीवनयापन गर्न विवश छन् ।

धारा ११ को उपधारा ३ अनुसार केही प्रयास भएपनि सर्वोच्च अदालतको निर्णयबाट पुन थप जटिल बनाइयो । संविधानमा रहेको स्पष्ट व्यवस्था अनुरूपको अध्यादेशलाई खारेज गर्ने सर्वोच्च अदालतको निर्णयको प्रेरणाको स्रोत आश्चर्यको विषय बनेको छ । संविधान कार्यान्वयनको लागि उपरोक्त धारा उपधाराको कार्यान्वयन उत्तिकै महत्वपुर्ण छ ।

युवा शक्ति–उर्जावान शक्ति

हालसम्म भएका सम्पूर्ण संघर्ष , आन्दोलनमा नेपाली युवाशक्तिको निर्णायक भूमिका रहेको छ । युवा सहभागिता र सक्रियता बेगर यो परिवर्तन सम्भव थिएन तर परिवर्तन पश्चात् युवाको भूमिका र सहभागिता प्राय: न्यून रहने गरेको छ । वस्तुतः अपनत्वको भावमा कमी रहँदै क्रमशः उदासीनता तर्फ युवा वर्ग मोडिन पुग्दछ । राजनीतिमा युवा सहभागिता उच्च नभई यो क्षेत्र उर्जावान बन्न सक्दैन र आशावादी पनि, परिवर्तन संस्थागत हुन नसक्नुको एउटा कारण यो पनि हो ।

उर्जाशील युवा–समुन्नत नेपाल , यो यथार्थ पक्षलाई यो दलले विशेष प्राथमिकता दिन्छ । निजामती सेवामा योग्य क्षमतावान युवा किन आकर्षित हुन सकेनन् ? यस प्रश्नको उत्तरले राज्यसँग युवा जोडिने महत्वपूर्ण कडी साबित हुनेछ । राजनीति र राज्य प्रति युवा उदासीनता शुभ संकेत होइन तसर्थ उर्जाशील युवा वर्ग राज्यसँग जोडिने वातावरण निर्माण गर्न यस दलले विशेष कार्ययोजना सहित उपस्थित हुने छ । युवा आन्दोलन वा निर्वाचनको मेशिनरीका कच्चा पदार्थ होइनन् , समुन्नत, समृद्ध नेपालका बाहक र आधारशिला हुन ।

मानव विकास–स्वास्थ्य , शिक्षा र सबैलाई सम्मानित जीवनको समान अवसर

मुलुकको समृद्धिको निर्धारक तत्व मानव सम्पत्तिको गुणस्तर हो । स्वस्थ र शिक्षित मानव-शक्ति राष्ट्रको सम्पत्ति हो , यो निजी सम्पत्ति होइन । परिवारको आर्थिक स्थितिको आधारमा स्वास्थ्य र शिक्षा माथिको पहुँचमा हुने फरकले राष्ट्रिय विकासको लक्ष्यलाई नै घात गर्छ । आधारभूत स्वास्थ्यमाथि सबैको सहज पहुँच हुनु पर्छ र निःशुल्क हुनुपर्छ । उच्च माध्यमिक विद्यालय तहसम्मको शिक्षा सबैको लागि आवश्यक हुन्छ । यो अनिवार्य हुनुपर्छ र निःशुल्क शिक्षा र स्वास्थ्यमा गरिने खर्च उपभोग-खर्च होइन , यो उत्पादनशील सम्पत्तिको सिर्जनामा हुने लगानी हो भन्ने दृष्टिकोण लिइने छ ।

नदी प्रणालीको व्यवस्थापन र ऊर्जा सुरक्षा

नेपालका हिमश्रृंखलाहरू र नदी प्रणाली नवीकरणीय उर्जाका स्रोत हुन् । हिमश्रृंखलाको संरक्षण, नदी प्रणालीको उचित व्यवस्थापनले मुलुकलाई उर्जा सुरक्षा त प्राप्त हुन्छ नै, खानेपानी र सिंचाईको लागि पनि दिगो स्रोत हुन्छ । यो बहुआयामिक दृष्टिकोण लिएर जलस्रोतको व्यवस्थापन गरिनेछ । उत्पादित उर्जाको आन्तरिक खपत वृद्धि गर्ने मूल दृष्टिकोण लिएर आयोजनाहरू संचालन गरिनेछन ।

पर्यावरण

नेपाल बहुमूल्य जैविक विविधता र विभिन्न प्रकृतिका परिस्थितिकीय प्रणाली भएको मुलुक हो । यिनको संरक्षण र उचित व्यवस्थापन प्राथमिकतामा रहने छ । पर्यावरणीय तथा प्राकृतिक जोखिमलाई थप गम्भीर बनाउने गरी मानवीय गतिविधि निषेध गर्नु अनिवार्य हुन्छ । रोक्न नसकिने प्राकृतिक जोखिमबाट क्षति कम गर्न पुर्व सूचना प्रणाली र सुरक्षित रहने उपायहरूको अवलम्बन विकास नीतिको अभिन्न अंग रहने छ ।

परराष्ट्र नीति

नेपाल विश्वका सम्पूर्ण देशहरूसित सुमधुर र मैत्रीपूर्ण सम्बन्धको पक्षमा रहदै आएको छ । संयुक्त राष्ट्र संघ लगायत विश्वका अन्य संगठनमा सकृय भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । तथापि

अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्धमा नेपालको परराष्ट्र नीतिको विचलन पटकपटक प्रकट भएको छ । राजनीतिक शक्तिहरूबीचको राष्ट्रिय सहमतिको अभावमा यस प्रकारको विचलन देखिएको हो । तसर्थ मूलभूत विषयहरूमा राष्ट्रिय सहमतिको निर्माण गर्न पहल गर्न यस दलले उच्च प्राथमिकता दिने छ ।

विश्व राजनीतिमा निरन्तर देखा पर्ने परिवर्तनबाट अछुत रहन सकिन्न तथा छिमेकी भारत र चीनसँगको सम्बन्धलाई अत्यधिक महत्व दिनु पर्दछ । नेपाल भारत खुला सिमाना कुनै सन्धि सम्झौता अन्तर्गत नभई दुई देशका जनताले निर्माण गरेको ऐतिहासिक सम्बन्धको प्रतिफल हो । यसलाई नेपाली जनताको व्यापक हितमा प्रयोग गरिनु दूरदर्शी र वस्तुगत कूटनीतिको सहारा लिइनु पर्दछ ।

बहुराष्ट्रिय संस्थाहरूसंग नेपालको संलग्नता राष्ट्रिय स्वार्थको रक्षाका आधारमा हुनेछ । नेपाल पक्ष भएका सन्धि सम्झौताको परिपालना र कार्यान्वयनको निरन्तर समिक्षा गरी मुलुकको हितलाई केन्द्रमा राखी सम्झौताहरूको पुनरावलोकन गरिनेछ । परराष्ट्र नीतिको महत्वपूर्ण पक्ष आर्थिक सबलीकरण हुनेछ । यसका लागि द्विपक्षीय व्यापार ,लगानी प्रवर्धन, दोहोरो कर उन्मुक्ति सम्झौताहरूका सम्बन्धमा हाम्रो कार्यदिशा स्पष्ट गरी तदनुरूप सम्झौता गरिनेछ ।

नेपालीपनको हित रक्षा–नेपाली जहाँ रहेपनि नेपालको परराष्ट्र नीतिले सम्बोधन गर्न सक्नुपर्छ भन्ने मान्यता रहनेछ ।

अर्थ-राजनीति

हामीले जस्तो सुकै उत्कृष्ट राजनीतिक प्रणाली अवलम्बन गरे पनि , जति सुकै लोकतन्त्र वा स्वतन्त्रताको कुरा गरेपनि आम नागरिकले आफूलाइ प्राप्त राजनीतिक अधिकार र स्वतन्त्रताको उपभोग गर्न र त्यसबाट लाभ लिन तब मात्र सक्छ जब उ आर्थिकरुपमा सबल हुन्छ ।

त्यसैले अल्पविकसित, विपन्न समाजमा लोकतान्त्रिक अधिकारहरूको निर्वाध प्रयोग सम्पन्न/सभ्रान्त वर्गले गर्छन् , बहुसंख्यक विपन्न वर्ग शासित मात्र रहन्छन् । सार्वजनिक सँस्थाहरूमा सीमित सम्भ्रान्त वर्गको एक किसिमले पारिवारिक पकड हुन्छ । बाबुपछि छोरा, छोरी वा बुहारीमा नेतृत्व/शक्ति हस्तान्तरण हुन्छ ।

आम नागरिकको आर्थिक सबलीकरण नगरिकन , राजनीतिक उपलव्धिहरूको संरक्षण र नागरिकको हितका निमित्त प्रयोग गर्न नसकिने भएकाले हाम्रो दलले आर्थिक सबलीकरणलाई उच्च महत्व दिन्छ ।

समाजवाद एक राजनीतिक-आर्थिक प्रणाली हो, जसले पुँजीवादका असंगतिलाई निषेध गर्दछ । उत्पादन र वितरण प्रणालीमा सबैको समान पहुँच दिन प्रयत्न गर्दछ । यसले सबै प्रकारको विभेदबाट मुक्ति दिलाउने मानवतावादी लोककल्याणकारी राज्यको कल्पना गर्दछ ।

आर्थिक विभेद र विपन्नताको चुरो तत्व नबुझिकन लिईने विकास नीति र संचालन गरिने योजना तथा कार्यक्रमले समस्यालाई सुल्झाउनुको साटो झन् बल्झाउँछ भन्ने विषय लोकतान्त्रिक नेपालको

तीस वर्षको अनुभवले देखाएको छ । हाम्रो पार्टीले विभेद र विपन्नताको मूल कारण अवसरमाथि समान पहुँच र अवसर तथा प्रतिफलको समान वितरण हुन नसक्नु नै हो भन्ने ठान्दछ ।

अवसरमाथि समान पहुँच हुन नसक्नुमा संरचनागत तथा नीतिगत (खास गरी हालसम्म अवलम्बन गरिएका आर्थिक नीतिहरू मा) समस्याहरू रहेका छन् । संक्षेपमा व्याख्या गर्दा भौतिक पूर्वाधारको उपलव्धता तथा गुणस्तरमा फरक परेका कारण सिरहाको कुनै गाउँको एउटा परिवारले प्राप्त गर्ने आर्थिक अवसर बिराटनगरको परिवारले प्राप्त गर्ने अवसर भन्दा धेरै कमसल हुन्छ । खोटांगको कुनै गाउँको परिवार र काठमाडौँको परिवारबीच यस्तै फरक हुन्छ । अवसरमाथि समान पहुँचका अवरोधहरू भौतिक पूर्वाधार, वित्तीय पहुँच, शिक्षा तथा सीपमा फरक र स्वास्थ्य सेवामा उपलव्धता र गुणस्तरमा फरक हुनु हो । यस बाहेक सामाजिक विश्वास , सम्बन्ध, रितिरिवाजले पनि समान अवसरको अवरोधको रुपमा काम गर्छन । जबसम्म आर्थिक नीति तथा कार्यक्रमहरूले यी अवरोधहरूलाई कम गर्ने प्रयत्न गर्दैनन् , तबसम्म समानुपातिक तथा समतामुलक समृद्धि सम्भव छैन ।

यदि अवसरको समान वितरण भएन भने स्वाभाविक रुपमा समान पहुँच हुने कुरै भएन । उदाहरणको लागि समान पहुँच सुनिश्चित गर्न भैरहवा र काठमाडौँको भौतिक पूर्वाधार , वित्तिय पहुँच , शिक्षा र स्वास्थ्य सेवाको स्तरमा खासै अन्तर नहोला तर अवसर माथिको पहुँचको दृष्टिकोणले काठमाडौँ जति सहज छ , भैरहवा त्यति पक्कै छैन । यो फरक बजारलाई कुनै मार्गदर्शन बेगर अनियन्त्रित आफ्नै दिशामा चल्न छोडिदिएको कारणले उत्पन्न हुन्छ । बजारले स्वाभाविक

रूपमा अधिक प्रतिफल खोज्छ , नाफा खोज्छ र जनघनत्वले दिने फाइदा बारे बजार बेखबर हुने कुरै भएन । अवसरमाथि पहुँचका लागि आवश्यक पूर्वाधार समान हुँदा हुँदै पनि बजारले लिने दृष्टिकोणका कारण समतामुलक विकास समृद्धिमा अवरोध आइराखेको हुन्छ । अवसरको समान प्राप्तिका लागि बजारमाथि हस्तक्षेप आवश्यक पर्दछ र यहाँ निर राज्यको सन्तुलित तर ठोस उपस्थिति आवश्यक पर्छ । यस्तो उपस्थिति जसले बजारलाई विकृत हुन नदेओस , यसका असल पक्षको संरक्षण गरोस तर विकृतिह रू माथि निर्ममता पुर्वक प्रहार गरोस ।

अवसरको प्राप्ति र पहुँचमा रहेका विभेद कम गरे पनि यदि प्रतिफलमा असमानता रह्यो भने त्यसले पनि आर्थिक विभेद सिर्जना गर्छ र समतामुलक विकास हुन दिदैन । प्रतिफलको विभेद भन्नाले मुलत: उत्पादनका साधनहरू श्रम , पूँजी, शीप र प्रविधिले पाउने परिणाममा आउने अन्तर बुझ्नु पर्दछ । उदाहरणका लागि महोत्तरीको एउटा गाउँमा उत्कृष्ट शीप सहित काम गर्ने डकर्मीले एक घण्टामा जति ज्याला कमाउँछ, त्यसको सम्भवत दोब्बर काठमाडौँमा काम गर्ने डकर्मीले आम्दानी गर्दछ । सम्पत्तिको भाडामा होस्, श्रमको ज्यालामा होस् वा सीपको पारिश्रमिकमा होस् वा उद्धमशीलताको प्रतिफलमा होस्, स्थान वा समुदाय वा अन्य मानवीय स्वरूप अनुसार विभेद हुनाले प्रतिफलमा फरक पर्छ । एकै स्थानमा समान कामको लागि पनि महिला र पुरुष बीच पारिश्रमिकमा अन्तर वा जातीय आधारमा अन्तर प्रतिफलको वितरणमा विभेदका उदाहरणहरू हुन् ।

प्रतिफलमा फरक पर्नुका कतिपय विषय जटिल र समाधान फेला पार्न गाह्रो पर्ने खालका हुन्छन् । उदाहरणको लागि, कृषिमा लगाएको समय, श्रम र लगानीको प्रतिफलको तुलनामा बैंक तथा वित्तिय सेवामा त्यत्तिकै समय, श्रम र लगानीको प्रतिफल अत्यधिक देखिएको छ । उन्नत प्रविधिको प्रयोगले प्रतिफलमा अन्तर ल्याउँछ । र , यदि प्रविधिमाथि पहुँच कम्जोर रहयो भने स्वाभाविक रूपमा प्रतिफलमा अन्तर आउँछ । असल, लक्षित र परिणाममुखी हस्तक्षेपकारी राजकीय नीतिहरूले यस्ता जटिल समस्यालाई पनि समाधान गर्न सकिन्छ भनेर हाम्रो पार्टी विश्वास गर्दछ ।

माथि उल्लेख गरिएका विषयलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित गर्ने र विभेदलाई झन् चर्को बनाउने दुइवटा थप विषयहरू छन् ।

मानवीय गतिविधि र प्राकृतिक कारणले कतिपय समुदायहरू अरू सबै कुरा समान हुँदा हुँदै पनि उच्च जोखिममा हुन्छन् । बाढी , पहिरो, चक्रवात, महामारी केही उदाहरण हुन् । यस्ता घटनाले आर्थिक गतिविधि मात्र होइन , समस्त जीवननै अवरुद्ध हुन्छ । जलवायु परिवर्तनले कृषि तथा प्राकृतिक स्रोतमा आधारित उद्धम संकटमा परेको छ । मानवीय गतिविधिले बजार असफल हुँदा सबभन्दा पहिले मारमा पर्ने सिमान्त वर्ग नै हुन्छ । त्यसैले जोखिम प्रतिरोधी विकासको ढाँचा र संकट परेकोको बेला संकट-कवचको प्रवन्ध आर्थिक नीतिहरूको अभिन्न अंग हुन जरूरी छ ।

दोस्रो विषय हो, शासकीय क्षमता र व्यवहार । यदि उपलव्ध वित्तिय साधनको परिणाममुखी परिचालन गर्ने संस्थागत क्षमता राज्यसँग भएन र स्रोत माथि केही सीमित वर्गको रजगज हुन् पुग्यो भने कुनै

आर्थिक अभिष्ट पुरा हुन सक्दैनन् । त्यसैले वित्तिय उत्तरदायित्वयुक्त शासन एकदम जरूरी हुन्छ ।

हाम्रो पार्टीले आर्थिक अवसरको उपलव्धता तथा पहुँच , प्रतिफलको न्यायोचित तथा समानुपातिक वितरण , जोखिमको न्यूनीकरण तथा जोखिमका परिणाम विरुद्ध संरक्षण र वित्तीय उत्तरदायित्व तथा गुणस्तरयुक्त सेवा-प्रवाहलाई केन्द्रविन्दुमा राखी आफ्ना आर्थिक नीति तथा कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने छ । मुलत: नीति तथा कार्यक्रमको वृहत्तर स्वरूप यसप्रकार हुनेछ:

१. गुणस्तरयुक्त भौतिक पूर्वाधारको विस्तार तथा नियमित सम्भारमा ध्यान दिने ।

२. आधारभूत स्वास्थ्य तथा उच्च-माध्यमिक विद्यालय शिक्षा सबैलाई निशुल्क गर्ने र आधारभूत शिक्षा अनिवार्य गर्ने ।

३. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालीम सर्वसुलभ तुल्याउने, विपन्न परिवारका व्यक्तिलाई र फरक वा कमजोर शारीरिक क्षमता भएका व्यक्तिलाई उनीहरूको रुची अनुसारको तालीम निशुल्क उपलव्ध गराउने ।

४. वित्तिय पहुँचमा रहेका विकृतिहरू अन्त्य गर्ने र व्याजदरको खुला बजार प्रकृयामा समयानुकुल वित्तीय तथा मौद्रिक औजारको प्रयोग गरेर मार्गनिर्देशन गर्ने ।

५. संचार तथा इन्टरनेटको पहुँच विस्तार गर्ने र यसको लागत कम गर्ने ।

६. कृषि र कृषकको संरक्षण गर्ने गरी सार्वजनिक खर्च र करका नीतिहरू लागू गर्ने । यसका लागि कृषि उत्पादनको बजारमा उत्पादक-कृषकको लाभको हिस्सा अधिकतम तुल्याउन आपूर्ति शृंखलामा कृषकको पकड बलियो बनाउन आवश्यक पूर्वाधारमा लगानी विस्तार गर्ने । कृषकको उत्पादनको मूल्य-प्रत्याभूति गर्ने ।

७. उर्जाको मूल्य क्रमिक रुपमा कम गर्दै लैजाने र कृषि प्रयोजनका लागि लागत मुल्यमा उर्जा उपलव्ध गराउने ।

८. अन्तराष्ट्रिय व्यापारको लागत कम गर्न नेपालका सीमावर्ती मुलुकहरूसँगको भौतिक पूर्वाधारमा सुधार तथा परस्पर सामन्जस्य हुने प्रकृया स्थापित गर्ने ।

९. नीजी लगानी, सम्पत्ति तथा प्रतिफलको सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्ने । व्यापारिक/व्यावसायिक विचलनको निगरानी तथा कारवाही प्रभावकारी बनाउने ।

१०. ठुला पूर्वाधार आयोजना तथा राष्ट्रिय महत्वका रणनीतिक उद्योगमा सार्वजनिक-नीजी साझेदारी लागु गर्ने ।

११. पर्यावरणीय दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण भौगोलिक क्षेत्रको संरक्षण गर्ने ।

१२. जलवायु परिवर्तनको दुष्प्रभाव कम गर्न तथा पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गर्न हरियाली संरक्षणलाई जोड दिने ।

१३. सबै परिवारलाई सुरक्षित आवास उपलव्ध गराउन वित्तीय प्रवन्ध सहितको कार्यक्रम संचालन गर्ने । सफा , सुरक्षित र योजनावद्ध शहरी विकास गर्ने ।

१४. वित्तीय उत्तरदायित्वको संरक्षण र प्रवर्धन गर्ने निकायहरूको सबलीकरण गर्ने ।

१५. स्थानीय विकास र प्रशासनका लागि संघिय प्रणालीलाई शसक्त बनाउदै बढी से बढी आर्थिक आधिकार प्रदेश र प्रदेश मार्फत स्थानीय तहलाई दिने ।

१६. उत्पादनको लागतमा न्यून प्रभाव पर्ने गरी प्रगतिशील कर प्रणाली लागु गर्ने, करका दरहरू र कर परिपालनालाई सरलीकरण गर्ने ।

१७. नागरिकले दैनन्दिनी रूपमा सरकारबाट लिने सेवालाई अनलाइन उपलव्ध गराउदै जाने ।